

Fonaments per a una història del paisatge de Catalunya durant l'època moderna¹

David Gallardo i Capsada

El treball de recerca *Fonaments per a una història del paisatge de Catalunya durant l'època moderna* sorgeix de l'interès per conèixer els processos transformadors del territori per part de la humanitat al llarg del temps, així com les implicacions socioeconòmiques de les successives configuracions paisatgístiques.

El camp d'estudi es delimita a la Catalunya de l'edat moderna, especialment a les realitats territorials del segle XVIII català. Certament, Catalunya és un espai geogràfic amplíssim, però metodològicament interessa per la seva gran diversitat paisatgística, que ofereix nombroses possibilitats de contrast entre tipus de paisatges diferenciats, des de l'escala de la història local fins a la visió global del territori. A més, el conjunt de Catalunya suposa una unitat, amb una certa correspondència identitària, ben manifestada en els tractats de l'època. D'altra banda, l'espai cronològic que va del segle XVI al XVIII, molt especialment el darrer, implica una quantitat i una diversitat de fonts documentals ben apreciables per a l'estudi del paisatge històric, amb el valor afegit que es tracta d'una època durant la qual es comencen a estudiar científicament les alteracions i les modificacions històriques que experimenta la natura.

El treball configura la primera fase de la recerca. Es basa en la confecció d'uns fonaments —una anàlisi conceptual i una contextualització historiogràfica— que sostinguin una construcció coherent i continuada del projecte d'investigació en història del paisatge de Catalunya al segle XVIII. D'aquesta manera, s'hi plantegen dos blocs d'anàlisi global en els quals es pot acollir el context paisatgístic mediterrani i català d'època moderna.

El primer bloc d'anàlisi es pregunta «Què és paisatge?». S'hi presenten, per tant, els principis teòrics de la recerca. S'hi expliciten quins són els motius, en la realitat actual, que provoquen la necessitat de conèixer les transformacions histò-

1. Treball de recerca de doctorat, de dotze crèdits, dirigit per Antoni Simon i Tarrés, catedràtic d'Història Moderna de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Fou presentat el dia 12 de setembre de 2006 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, amb el tribunal format pels doctors Enric Mendizàbal i Riera (professor de Geografia Històrica del Departament de Geografia de la UAB), Maria Antònia Martí Escayol (investigadora en pensament ambiental a l'edat moderna) i Antoni Simon i Tarrés. Qualificació obtinguda: Matrícula d'Honor.

riques dels paisatges i que expliquen la proliferació de treballs sobre història del paisatge. S'hi traça un perfil de la idea de paisatge en l'actualitat, per tal de delimitar els significats d'un concepte tan ampli, transversal i integrador de continguts de disciplines científiques diferenciades (ecologia, geografia, economia, història...). A mesura que s'hi presenten diferents vessants d'estudi del paisatge, s'hi van definint i seleccionant les dimensions d'anàlisi que interessin en aquesta recerca. S'hi apunten també els components (materials i energètics) que conformen els paisatges, en especial els tres grans conjunts d'elements en interacció: els substrats abiòtics (roques, sòls, aigües...), els potencials biològics (vegetació, fauna...) i les creacions humanes. El darrer conjunt esdevé el protagonista de la recerca: barraques, cabanyes, bordes, casetes, masos, masies, pobles; camps, parcel·lars, terrasses, feixes, marges; assuts, canals, sèquies, mines, pous, cisternes, safareigs, molins, fargues; forns, pedreres, carboneres, salines; premses, tines; carrerades, camins, ponts; torres, fars, muralles, fortificacions; ermites, monestirs, santuaris, etc., són elements paisatgístics antròpics que conformen un vast patrimoni cultural.

També, en el primer bloc, s'hi esbossa com es poden classificar els tipus de paisatges sobre els quals s'interessa aquest treball d'investigació: paisatges culturals terrestres, ordenats pels grups humans, és a dir, terra habitada —o que ha estat habitada en el passat— i terra treballada —o que ha estat treballada en el passat—. Per a l'estudi de l'edat moderna, s'hi evidencia el domini dels paisatges rurals, protagonistes fins als efectes de la industrialització i la urbanització. Paisatges rurals —agraris (de secà i de regadiu), ramaders i forestals— que són ben diversos en funció dels recursos naturals, de les necessitats i el treball humà, dels sistemes socioeconòmics organitzatius (propietat de la terra, tipus de conreu, nivell tecnològic, etc.) i, en definitiva, de la creativitat humana.

En el segon bloc d'anàlisi, s'hi exploren algunes de les relacions entre «Paisatge i història», especialment aplicades al panorama català del segle XVIII. En primer lloc, s'hi apleguen algunes de les nocions establertes per les tendències historiogràfiques que conflueixen en l'estudi del paisatge i, en segon lloc, s'hi presenta la perspectiva de la història del paisatge amb les seves particularitats temàtiques, de fonts i de metodologia.

L'aposta d'aquest treball per la dimensió paisatgística rural porta a posar en estret contacte les línies d'enfocament de la historiografia rural i agrària, ambiental i ecològica, i els estudis en geografia històrica. Per a Catalunya, s'hi segueixen els traços, tant genèrics com monogràfics, de P. Vilar, E. Tello, R. Garrabou, E. Serra, E. Giralt, R. Congost, L. Ferrer, J. M. Torres Ribé, J. Codina, À. M. Hernández, J. Andreu, J. Cardó, F. Valls, Y. Barbaza, E. Vicedo, J. Forns, J. M. Bringué, M. Duran, A. Segura, J. Iglésies, J. M. Puigverd, M. A. Sanllehí, etc. Sobre geohistòria i canvis en els usos del sòl, M. de Bolós, J. M. Panareda, A. Esteban, J. M. Soriano, A. Pèlachs, etc. Sobre paisatge històric, s'hi destaquen els treballs de J. Bolós per a l'edat mitjana. Pel que fa al pensament ambiental, s'hi exploren els estudis d'H. Capel, L. Urteaga, i, per a la Catalunya moderna, de M. A. Martí, així com els treballs de contextualització en geografia històrica per part de J. Vila-grasa, amb el suport historiogràfic d'autors de caire nacional i internacional: M. Bloch, F. Braudel, E. Le Roy Ladurie, H. C. Darby, C. O. Sauer, I. G. Simmons,

B. L. Turner, J. R. i W. McNeill, C. J. Glacken, J. M. Diamond, A. Berque, G. Bertrand, B. Davasse, D. Galop, C. Rendu, P. Bevilacqua, M. Agnoletti, E. Sereni, E. Turri, J. M. Naredo, M. González de Molina, J. Martínez Alier, E. Martínez de Pisón, etc.

El plantejament d'un breu context ambiental i ecològic de la història humana serveix, en aquest punt del treball, per percebre com l'agricultura ha estat el factor més gran de modificació ambiental i paisatgística entre el període de la seva invenció i els inicis de l'època contemporània. Certament, l'expansió demogràfica de la humanitat i la seva colonització territorial han estat processos sostinguts fonamentalment pels sistemes agraris. En aquest context, el segle XVIII apareix com un període clau del trencament humà dels sostres ecològics: creixement demogràfic, augment dels usos del sòl... Les petjades ecològiques del conjunt de la península Ibèrica són protagonitzades per l'expansió de la producció agrícola, basada en l'extensió en superfície dels conreus (rompudes, bancals, assecaments d'estanys i aiguamolls...), la intensificació de la producció (regatge, noves rotacions...) i les especialitzacions territorials. Les repercussions ambientals i paisatgístiques de l'abast de les transformacions econòmiques de l'època generen una consciència ambiental fruit dels neguits pels límits del creixement econòmic, la sobreexplotació dels recursos i, en definitiva, els impactes antròpics desequilibradors del medi. Amb aquests principis, en aquesta part del treball, s'hi contextualitza l'experiència humana des d'un punt de vista ambiental i ecològic, s'hi escruta el pensament ambiental del segle XVIII i s'hi aborda la realitat agrària peninsular del set-cents a partir de les nocions de petjada ecològica, agrosistema i rompuda. Seguidament, s'hi exposen algunes de les geografies del passat rural de Catalunya, primer indicant les pautes principals dels hàbitats estructuradors dels paisatges al llarg de la seva història i, a continuació, perfilant el context paisatgístic agrari del segle XVIII.

Prenent el paisatge com una dimensió d'anàlisi de les societats, la història del paisatge no esdevé una disciplina aïllada, sinó una manera més de llegir la història de la humanitat. Una forma de lectura del passat que destaca unes temàtiques determinades: poblament, pautes d'assentament i d'hàbitat; límits, demarcacions i fronteres; despoblament i construccions abandonades; activitats econòmiques, processos productius i centres de producció de matèries primeres; usos del sòl; espais de conreu agrícola; regatge i obres hidràuliques; xarxa de comunicacions; extensió i tipus de vegetació, boscos i pastures, etc.

Identificar unitats i elements dels paisatges del passat, per elaborar descripcions que plantegin raons per a la comprensió de diversos tipus de vida, no passa per una línia metodològica homògena. D'on es pot obtenir informació? La història del paisatge es nodreix d'una gran diversitat de fonts: no n'existeix un tipus homogeni ni una documentació centralitzada. Pel que fa a la documentació escrita d'època, en destaquen les fonts de caràcter econòmic i fiscal: documents de compra-venda, contractes de conreu, establiments, arrendaments, capbreus, testaments i inventaris, registres de patrimoni, cadastres i amillaments, visites forestals dels funcionaris de la Marina, etc. En aquests tipus de documents, s'hi esmenten processos de desforestació, de colonització de terres, rompudes; límits, termes, propietats i espais agrícoles; topònims relacionats... La cartografia històrica (mapes

cadastrals, de parcel·laris, aixecaments topogràfics, plànols...) n'és la font més il·lustrativa. En destaquen també els diaris de viatges —per a la Catalunya del segle XVIII, les observacions i els qüestionaris de Francisco de Zamora són molt estimables—, les memòries i diaris de pagesos, els treballs d'agronomia, arboricultura i silvicultura de l'època, les fonts literàries i pictòriques, etc.

En la història del paisatge, els recursos interpretatius de la cartografia, la toponímia i l'arqueologia sumen esforços. El plantejament d'aquest projecte de recerca mostra una atenció preferent a les fonts documentals escrites i a les fonts arqueològiques, amb una metodologia d'anàlisi complementària entre el treball d'arxiu i el treball de camp. L'arqueologia té veu també per a l'època moderna: en l'àmbit rural, els temes del mas, les explotacions agràries, els parcel·laris i els aterraments, els regatges, els vestigis dels itineraris transhumants, etc. L'argumentació arqueològica en aquest treball es fonamenta en els estudis de K. W. Butzer, W. G. Hoskins, C. Taylor, M. Aston, D. Hooke, B. K. Roberts, R. Muir, C. Higounet, G. Chouquer, J. Guilaine, E. Zadora-Rio, M. Fixot, B. Cursente, J. L. Abbé, A. Bazzana, M. Riu, M. Barceló, J. Bolòs, R. Martí, X. Eritja, T. F. Glick, E. Guinot, S. Selma, J. Torró, M. Sancho, P. Sénac, S. Caucanas, A. Furió, E. Vion, A. Orejas, F. Burjachs, R. Buxó, J. M. Palet, S. Riera, J. P. Métaillé, etc. Com que la recerca en arqueologia moderna a Catalunya és ben escassa, molts dels treballs de referència corresponen a medievalistes.

Els objectius del pla de recerca i les perspectives de futur que segueixen aquest treball d'aproximació a la temàtica són els següents: en primer lloc, fer una exploració arxivística i una relació de les fonts documentals per a Catalunya i l'època afins al tema de recerca —una activitat que ja es realitza, tracta d'identificar elements dels paisatges del segle XVIII a partir del testimoni de Francisco de Zamora—; en segon lloc, abordar i desenvolupar, des del punt de vista teòric i pràctic, l'arqueologia moderna, sempre en col·laboració amb la informació documental —especialment prospectant, inventariant i catalogant testimonis materials dels paisatges del passat—. Paral·lelament, elaborar un model de lectura i interpretació paisatgística, a partir de tres estudis de cas d'espais diferenciats de Catalunya: un paisatge de muntanya, un paisatge d'interior i un paisatge litoral; com també crear una cartografia pròpia per presentar la informació i els resultats de la recerca. I, finalment, projectar el disseny d'itineraris culturals com a recurs de visibilització i difusió de la investigació.